

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-10>
УДК 37.0:316.2(430)Луман

Олександр Король

Освіта як соціальна система: від філософської концептуалізації до освітньої комунікації

(версія Нікласа Лумана)

*Дана стаття розглядає питання освіти з точки зору системної теорії сучасного німецького соціолога Нікласа Лумана. Основною метою було навести аргументи на користь можливості освіти як системи, описати її основні функції та висвітлити проблему медіума. Для цього попередньо було розглянуто проблему перекладу німецького терміну *Erziehung* та його англійського аналогу *Education*; описано існування двозначності, через яку є можливим в контексті системної теорії говорити як про освіту, так і про виховання. На основі цього було прийнято рішення використовувати обидва терміни як синоніми, маючи на увазі їх спільний сенс та можливість зворотного перекладу. Далі, шляхом опису основних термінів, було наведено загальне розуміння Луманом системної теорії та системи в цілому. Описано такі поняття як: розрізнення системи та навколишнього світу, явище самореференції та форми. Із цього випливає другий термін – аутопоезис. Термін був взятий Луманом у чилійського науковця Умберто Матурани та позначає особливу здатність систем самовідтворюватись із власних частин та відтворювати самі частини. Специфічною рисою аутопоезису є те, що він не впливає на кінцеву форму. Явищем, що забезпечує аутопоезис, є комунікація. Вона можлива, бо будується на розумінні та нерозумінні, яке знаходиться при розрізненні повідомлення та інформації. Із цього постійного розрізнення народжується сенс. Можливість розуміння сенсу людиною, яка є психофізичною системою, забезпечується структурним сполученням, відкритістю системи до зовнішньої інформації. Відштовхуючись від цього ми можемо описати систему освіти. Вона направлена на формування та редагування Персони – соціального символу комунікації. Надаючи кожному учню однакові необхідні знання, система освіти, таким чином, підвищує успішність майбутньої комунікації. Медіумом, який уможливорює систему, є учень. Однак, значні соціальні зміни призвели до його переосмислення та появи нового терміну *Lebenslauf*, який визиває проблеми при перекладі та тлумаченні.*

Ключові слова: освіта, виховання, соціальні системи, аутопоезис, комунікація, сенс, система, Ніклас Луман

© Олександр Король, 2023

Вступ

Ніклас Луман у передмові до його твору «Die Geseleschaft der Geseleschaft» писав, що проект «Теорії суспільства» зайняв 30 років і не мав витрат [Luhmann, 1997: 11]. Сам німецький класик виявився вкрай продуктивним. Крім основних робіт, таких як «Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie» [Luhmann, 1984] або фундаментального «Die Geseleschaft der Geseleschaft» [Luhmann, 1997], останнього виданого за життя автора, було написано багато вузькоспрямованих книг, що досліджують певні моменти суспільства – «Liebe als Passion», «Die Wirtschaft der Gesellschaft», «Die Wissenschaft der Gesellschaft», «Das Recht der Gesellschaft», «Die Kunst der Gesellschaft», та багато інших. У том числі цікава нам «Das Erziehungssystem der Gesellschaft» [Luhmann, 2002a].

Луман представляв суспільство як безліч аутопоетичних систем, які пов'язані між собою горизонтально. Принцип диференціації чи розрізнення забезпечує, що кожна специфічна соціальна система, чи то політична, економічна чи будь-яка ще, не може перебирати на себе функції інших систем. Серед іншого він виділяв у суспільстві освітню або виховну (Erziehung) систему, в якій ми можемо знайти свій специфічний медіум, який забезпечує можливість комунікації, а разом із ним і форми, і сенсу. Метою статті є реконструкція бачення системи освіти Нікласом Луманом. Однак, перш ніж перейти до безпосереднього розгляду Освітньої системи, є сенс розглянути деякі основні положення та терміни системної теорії, без яких надалі буде важко обійтись.

1. Зауваження щодо перекладу терміну «освіта»

Однією з проблем, що пов'язані із вивченням спадщини Нікласа Лумана, є те, що відсутня достатня кількість перекладів основних творів на українську. Так само, як не узгоджена уся його термінологія.

В контексті освіти Луман використовує термін *Erziehung*, який правильніше перекладати українською як виховання. В англійській мові цьому терміну є відповідник *Upbringing*. Але в журналі «*Zeitschrift für Pädagogik*» [Luhmann, 1991] ми знаходимо статтю Лумана «*Das Kind als Medium der Erziehung*», і зміст, даний німецькою і англійською; причому англійська назва статті – «*The Child as Medium of Education*». І в інших джерелах з теми *Erziehung* нерідко перекладають як «*education*». Однак, так як для англійського «*education*» є український відповідник «освіта», так і у німецькій є більш близький термін *Ausbildung*. Вочевидь, англійське «*education*» має перекладатися в залежності від контексту або ж як «освіта» (*Ausbildung*), або як «виховання» (*Erziehung*). Це впливатиме і

на розуміння освіти Луманом, який зазнав впливу англо-американської традиції, а відповідно, і на реконструкцію його розуміння системи освіти як такої, що включає в себе і виховання.

2. Розрізнення системи та навколишнього світу

Кожна система має форму. Форма – це статична структура, завдяки якій система може розрізнити себе та навколишній світ. Розрізнення – це межа, маркування відмінності. У нас є дві сторони одного явища, які при цьому не можна використовувати одночасно. Кожна сторона форми не дана самостійно, вона завжди йде зі своєю другою стороною, яка, у свою чергу, має на увазі першу. Навколишній світ системи (Umwelt) постійно присутній через те, що система у своїх внутрішніх операціях постійно звертається сама до себе (самореференція) і виявляє це розрізнення. Причому вплив навколишнього світу на систему значною мірою регулює сама система, однак, лише до певної міри. Тут можна навести приклад не із соціальною, і з біологічною системою. Найпростіший одноклітинний організм є замкнутою системою, при цьому межі клітини, її стінки – це буквально, фізичне її розрізнення з навколишнім світом. Більшість часу зовнішній світ ніяк не впливає на клітину, проте, якщо в ньому почнуть відбуватися незворотні зміни (наприклад, додати в розчин спирт), то клітина також буде зруйнована. Для успішного функціонування система повинна бути здатною давати достатні відповіді на виклики навколишнього світу – інакше, якби закривалася б у внутрішніх рекурсивних операціях, то її неминуче поступово поглинула ентропія. Отже, всередині системи відбуваються такі процеси, які, завдяки її незалежності від зовнішнього світу, посилюють її відмінність. Таким чином виходить, що залежність та незалежність не є самодостатніми, але навпаки – взаємообумовлені, а часом навіть посилюють одна іншу.

2.1. Аутопоезис

У явищі аутопоезису лежить відповідь на питання, чому система продовжує рухатися. Структури системи вибудовуються завдяки її внутрішнім процесам, отже вона має самоорганізацію. Навколишній світ сприймається як безглуздий шум, що випадково впливає на систему, з якого вона схоплює сенс.

Власне, аутопоетична система, це така система, яка може відтворювати як свої структури, так і елементи, з яких ці структури складаються. Елементи – це відмінності, які відрізняють систему. Вони такі одиниці, які беруть участь у виробництві наступних одиниць, і найголовніше, вони відсутні у навколишньому світі, тобто притаманні лише системі.

Сам аутопоезис має дуже малу пояснювальну цінність. Він вимагає лише того, щоб операції відтворення включали як те, що відтворюється,

так і те, що відтворює. Наприклад, пояснення та пояснюючого. І більше нічого. Аутопоезис в біології, відкритий Умберто Матураною, – це унікальний винахід еволюції. Однак, факт його наявності не каже, що обов'язково з'являться люди та змії. Він байдужий до конкретних форм, що виникатимуть. Їх визначає сам факт поділу системи та навколишнього світу, який і створює внутрішній простір свободи, а також – певна послідовність, спадкоємність у еволюції.

Питання залишається у тому, як аутопоетичні системи, які самі виробляють елементи для свого продовження, формують ставлення до навколишнього світу. Бо не можна забувати, що система є системою саме тому, що розрізняє себе і зовнішній світ, а отже, вимагає постійної його присутності. Зовнішні відносини системи дані як неспецифічні, хоча спостерігач може їх специфікувати. Специфікація відносини із зовнішнім світом, таким чином, передбачає власну діяльність системи та її історичні умови. Все тому, що специфікація також є формою, а значить розрізненням.

На вибір надано деяку інформацію, що у свою чергу самоконститується системою. Система автономна структурно та операційно. Отже, в ній немає ні введення вней елементів, ані виведення їх з неї. Саме це і виказує аутопоезис. Він показує, що внутрішні операції системи встановлюються лише за допомогою приєднання їх до інших, таких самих внутрішніх операцій. Ці операції є рекурсивними та зав'язаними самі на собі, і в системі є те, що відрізняє їхню залежність від випадкового зовнішнього світу.

2.2. Комунікація

Комунікація – те, що уможливорює аутопоезис. Це певна подія, що відбувається у певному історичному контексті. Учасники комунікації, щоб вона відбувалася, мають бути наділені знанням та незнанням. Саме завдяки тому, що у комунікації розподіляється знання та незнання, вона і є аутопоетичною операцією.

Комунікація включає три компоненти – інформацію (Information), повідомлення (Mitteilung) і розуміння (Verstehen). Це явище Луман розуміє особливо і наводить три критики нашого повсякденного розуміння комунікації, яке зав'язано на тому, що це процес передачі [Luhmann, 2002b: 294].

Якщо узагальнити, то комунікація не може бути просто процесом передачі. Коли хтось дещо повідомляє, він не перестає володіти цим знанням, носії інформації множитимуться. Це чимось нагадує сучасний Інтернет: якщо я відправлю комусь текстовий файл, то я не перестану ним володіти, ніби я віддав комусь зошит із записами. По-друге, у процесі комунікації виникає проблема її неодночасності. А каже щось Б, і припускає, що Б одразу зрозуміє сказане. Проте гарантувати включеність Б

у розмову неможливо. І, по-третє, розтягування комунікації у часі можна побачити на прикладі читання. Ми читаємо Платона, Аристотеля чи самого Лумана, і ніби комунікуємо з ними через роки та століття.

Інформація, як одна зі складових комунікації, завжди є деяким полем вибору. Перед тим як сказати щось, ми виходимо з контексту, вибираємо найкраще з можливих речень.

Якщо інформація вже включає горизонт вибору і процес відбору, то це говорить про те, що все відбувається всередині системи, інакше нічого не гарантує нам її однаковість при комунікації. А значить нам уже потрібна система, яка створюватиме горизонт змінних, з якими матиме справу інформація.

Те саме працює і у випадку з повідомленням, бо без повідомлення не виникає інформація, а також не виникає і розуміння. Зрозуміти можна лише те, що було сказано.

Розуміння є умовою здійснення та продовження комунікації в системі. Це ж, у свою чергу, працює і для нерозуміння. Якщо хтось зрозумів, що ви сказали, то комунікація продовжиться, якщо не зрозумів – завершиться. Але це в радикальних випадках. У нормі, якщо немає мовного бар'єру, то нерозуміння також веде до продовження комунікації у вигляді уточнюючого питання. Це можливо через те, що розуміння є розрізненням інформації (що?) та повідомлення (як?). Власне тому комунікація є аутопоетичною, бо постійно вимагає побудови нових речень із слів.

У системній теорії комунікація перестає бути дією, вона її конституює, оскільки вказує на того, хто висловив повідомлення. А якщо комунікація не є дією, її не можна підігнати під норму. Завершення комунікації лежить у сфері розуміння, таким чином залишається нескінченний простір подальших можливостей. Досягнення розуміння дає можливість або погодитися, або відмовитися, отже, комунікація є відкритою, оскільки включає обидва можливі варіанти відповіді, як передумови наступної комунікації.

2.3. Сенс

Сенс, якщо виходити з положень Лумана, вже наперед існує в теорії та суспільстві. [Luhmann, 1997: 44]. З іншого боку, це ніяк не заважає йому бути включеним до операцій аутопоезису, і тим більше у них породжуватися.

Отже, сенс не можна вважати деякою зовнішньою ідеальністю, навпаки, тільки в комунікації чи переживанні він себе і виявляє. Сенс також не співвідноситься з пам'яттю. Взагалі пам'ять впливає на структуру комунікації лише у певні моменти, як виправдання того чи іншого вибору чи обмеження приєднання.

Луман спеціально йде на розрив і зі звичайним, і з герменевтичним розумінням сенсу. Останній не існує у речах, ідеях і субстанціях, отже їх

цілісність не позначається світом. Сам Світ – це нескінченне поле випадковостей, несподіваної інформації, яка необхідна системам. Ті, у свою чергу, надають сенс інформації, яка надходить від обраних подразників. Ідентичність виникає в результаті потреби у постійній переробці інформації. Сама по собі ідентичність є лише функцією, мета якої – упорядковувати нескінченну рекурсію, що дозволяє постійно повертатися до чогось, що постійно використовується.

Цей висновок має важливі епістемологічні наслідки, а саме те, що деякі «сутності», які у звичайному розумінні мають нести на собі сенс, і бути певною першопричиною – втрачають це значення. А значить, позначати предмети можна тільки тому, що вони вже колись увійшли до системи і рекурсивно в ній присутні. Вказівка на минуле (на певний сенс) – це лише вказівка на результати випадкових операцій, до яких ми звертаємося тут і зараз. Вказівка на майбутнє лише підкреслює різноманітність можливостей спостереження, а значить є вказівкою і на світ, як віртуальну реальність, щодо якої ще нічого не можна сказати [Luhmann, 1997: 47].

У комунікації сенс з'являється завдяки словам мови, які після множинних повторень і у численних ситуаціях позначають одне і теж. Приблизно такий самий механізм працює і з предметами, які наділяють соціальним змістом – фетишами, предметами культу. Медіум, тобто мова, виступає елементом упорядкування рекурсії у момент актуалізації.

Сенс неминуче орієнтує операції на розрізнення, яке забезпечуватиме аутопоезис та подальшу рекурсію. Саме той сенс, який виявляється в інформації в момент розуміння, підштовхує учасника комунікації до відповіді «так» чи «ні».

Сенс – це розрізнення актуального та можливого. У момент операції актуалізації чогось вже виявляється можливість. Смысл тут присутній як віднесення до світу, оскільки через нього можливість простежується до самої межі світу. Це нескінченний процес, у якому ми можемо отримувати доступ та відтворювати невизначені зв'язки віднесення. Сенс, таким чином, задає рамки можливих висловлювань про суспільство, яке є системою, що його конститує.

Системи, які використовують сенс, саме завдяки цьому вже мають можливість описувати себе та свій зовнішній світ, а отже, і здійснювати спостереження за допомогою повторного входу в систему. Оскільки ця операція постійно повторюється, цим вона актуалізує сенс, а отже постійно передбачає можливе. Проте, саме через це система перевантажує себе можливостями та перетворює їх в ідеї, тобто такі можливості, які вона не може реалізувати повністю.

2.4. Структурне сполучення

Оскільки Луман відмовляється від антропологізму, а отже і від дії, яка передбачає суб'єкт, на користь аутопойезиса і комунікації [Бойченко 2010], можна поставити логічне питання «а хто комунікує?». Людина по відношенню до соціальної системи є навколишнім світом. Сама вона теж є системою, а скоріше поєднанням живої та психологічної систем. Жива система це наш мозок, а психологічна наша свідомість.

І якщо людина є частиною навколишнього світу соціального, то як соціальне можливе? Луман вчиняє досить хитро і вводить у теорію наступні положення, також узяті у Матурані. Будь-яка система поєднує у собі протилежність – вона відкрита і закрита одночасно. Закритість системи характеризує той факт, що всі операції, які в ній відбуваються, інформація та зміст, якими вона оперує, можливі лише в ній. Навколишній світ можливий лише за розрізнення само-референції та іншо-референції, тобто після розрізнення та повторного входу. Він є умовою того, що система взагалі існує, але більше ні для чого. Отже, система є закритою лише операційно.

З погляду живої системи, відбувається те саме. Наш мозок існує тільки тому, що існують органи, крім нього. Тобто наше вухо, рука, ніс і все інше по відношенню до мозку є іншими живими системами і, суть, навколишнім світом.

Отут Матурана, а за ним і Луман, вводять поняття структурного сполучення. Саме у ньому ми бачимо відкритість системи. Дві аутопоетичні системи хіба що приєднуються одна до одної, не порушуючи і претендуючи на операції усередині іншої системи. Сполученість мозку з вухом, рукою, шлунком та іншими частинами тіла не включає заміщення операцій мозку операціями шлунка. Так само і у випадку з суспільством.

Людина, як психологічна система, пов'язана з соціальною системою. Але вони не замінюють одне одного: процеси, що відбуваються в голові людини, не впливають на операції у системі. Проте це з'єднання успішно реалізує надлишки. Наприклад, як було сказано, постійні операції смислової актуалізації продукують надлишок можливостей [Luhmann, 1997: 101].

На комунікації, якраз таки, тотально зав'язане поєднання свідомості та соціального. Без свідомості неможлива комунікація, а без комунікації неможливе соціальне. Тільки свідомість здатна чуттєво сприймати, а отже, і реагувати. Сама комунікація нічого не відчуває, це лише операція, а ось свідомість здатна обробляти майже одночасно повідомлення та розуміння, здатна коригувати комунікацію, якщо співрозмовник демонструє нерозуміння.

Але все-таки комунікація існує поза свідомістю, оскільки є операцією соціальної, а не психологічної системи. Свідомість – це не суб'єкт і носій, оскільки інакше порушувалася б цілісність обох систем, відбувалося б

заміщення. Як каже Луман: «Не людина здатна комунікувати – комунікувати здатна лише комунікація. Немає ніякої комунікації свідомості зі свідомістю, не опосередкованою соціально, і немає ніякої комунікації між індивідом і суспільством» [Luhmann, 1997: 105].

І обидві аутопоетичні системи чудово одна до іншої пристосовані. Комунікація, здається, розуміє, що має справу зі станами свідомості, що постійно змінюються, і адаптована до того, що подразники зовнішнього світу вимагають постійної реакції у відповідь. І цей процес є зовсім непомітним. Як ми не звертаємо увагу на силу тяжіння Землі, так ми і не думаємо про те, як відбувається комунікація.

У той же час, треба розуміти, що структурне сполучення, хоч і дозволяє включатися до висококомплексних умов навколишнього світу без зайвих і непотрібних зусиль, але самі його з'єднання дуже обмежені. П'ять наших почуттів, пов'язаних з мозком, дають незначне, хоч і достатнє розуміння про зовнішній світ.

Соціальна та психологічна система обидві мають високу комплексність, але в комунікації вони просто не мають можливості проводити операції відтворення. Такі складні речі, як імена, поняття, категорії є частиною соціальної системи, або, як мінімум, медіуму сенсу. Вони мають бути загальними, бо інакше неможливою була б комунікація. Обидві системи використовують упорядковану комплексність пропорційно можливостям, наприклад у формі мови.

3. Освіта як система

Головна проблема, з якою ми стикаємося при описі освіти як системи, це – зв'язування соціальної системи освіти та психічної системи кожного окремого індивіда. Скільки існує освіта, стільки ж вона звертається до індивідуального людського буття, і ставить за мету його поліпшення та приведення до деякого ідеалу. Освітня система очікує від учня деякої відповідності навчальному плану, певної поведінки тощо. І водночас, з погляду системної теорії, свідомість, як психічна система, не може бути детермінована системою соціальною.

Окремий індивід, як психофізична єдність, є аутопетичною системою, яка є операційно закритою. А отже, поведінка, рішення та дії виходять із її внутрішніх процесів. Таким чином, людське буття замінюється на психічну систему. Але що робити з очікуваннями освітньої системи?

Якщо поведінка непередбачувана, слід знайти щось, що дозволило б пов'язати учнів і вчителя. Тут чудово підходить дихотомія, що є у комунікації – знання/незнання. Учні та вчитель знають один одного, і це знання дозволяє якщо не передбачати їхню поведінку, то бути впевненим у здійсненні комунікації. При цьому свідомість, як психічна система, є

постійним розрізненням минулого і майбутнього. Майбутнє – горизонт невизначених можливостей та дій, минуле – пам'ять та досвід, на підставі якого може бути ухвалено рішення щодо майбутнього. Як було сказано раніше, постійне розрізнення минулого досвіду та майбутніх потенцій утворює сенс.

Освітня система, таким чином, постійно відтворює визначеність – оскільки знання, що передається учням однаково, і невизначеність – оскільки кожен індивід може зробити свій вибір на підставі отриманого досвіду. Це стає можливим завдяки структурному сполученню між соціальною та психічною системами.

3.1. Можливість Персони

З одного боку, структурне сполучення робить можливим говорити про суспільство, освіту та комунікацію взагалі. З іншого, соціальна система байдужа до індивідуального людського буття. Соціальна система забезпечує комунікацію, сенс, а отже, потрібно щось, що забезпечило б успішніше зв'язування соціального та особистого.

Тут на допомогу може прийти такий термін як Персона (Person). Персона не є синонімом окремого буття людини. Скоріше, це соціальна структура, яка визначає та зберігає особистість за умови комунікації. Зберігає психічну систему у соціальній [Baraldi & Corsi, 2017: 39]. Персона – це форма, яка розрізняє соціально зчитуваний образ (або ідентичність) та індивідуальне буття.

Це можна простежити як у історії, так і у повсякденності. Персона – набір деяких якостей, які дозволяють зчитувати інформацію про людину іншій людині. Наприклад, у Стародавньому Римі статус людини можна було визначити за кольором тоги. Або в структурах, в яких є ієрархія і звання, існують деякі зовнішні показники, які дозволяють їх визначити.

Персона, таким чином, виявляє себе лише у комунікації, оскільки вона безпосередньо на неї впливає. Тут ми стикаємося ще з одним важливим явищем, а саме подвійною контингенцією. Ego та Alter нічого один про одного не знають, ба більше, як дві закриті психічні системи, вони нічого знати і не можуть. Але через те, що вони з'єднанні із соціальною системою, то вони можуть вступити між собою у комунікацію. Комунікація – це чиста випадковість: її медіум, яким постає мова, і повідомлення як форма, забезпечують випадковий набір слів, які в силу багаторазового повторення у застосуванні мають сенс. І комунікація можлива, коли перший робить те, що хоче другий, якщо другий робить те, що хоче перший. Тобто потрібний зустрічний вибір. Якщо цього немає, то комунікація неможлива. Постійне розрізнення інформації та повідомлення, на пару з розрізненням актуального та можливого, забезпечують свідомість діалогу. Якщо ж це не відбувається, наприклад, банально через мовний бар'єр, то комунікація неможлива.

По-друге, наявність Персона передбачає існування пам'яті. Це вже впливає з попереднього положення. Щоб говорити, ми повинні знати мову, отже, маємо знати та пам'ятати значення слів. Причому пам'ять може бути як індивідуальним досвідом, так і колективним. Це деяке продукване соціально знання минулого, чи загальне розуміння правил і законів. Наявність пам'яті, у всіх її видах та різноманітності, забезпечує відтворюваність комунікації. Більше того, пам'ять включає знання і незнання, за рахунок чого також стає можливою комунікація. Одна з точок, у яких розходяться Луман та Габермас, наприклад, це консенсус. Для Габермаса його досягнення це мета комунікації, тоді як для Лумана досягнення консенсусу означає кінець комунікації, тому що тоді не буде про що говорити [Luhmann, 2002b: 303].

І, по-третє, Персона забезпечує існування мотиву. Якби психічна система була абсолютно замкнена, то не було б ні комунікації, ні мотивів. Але оскільки існує Персона, що соціально зчитується, то інша людина, наприклад, може стати метою комунікації.

Таким чином, Персона забезпечує можливість комунікації, як мотивованої і такої, що включає в себе пам'ять. Крім цього, Персона є наслідком іншого процесу – соціалізації. Луман бере це поняття у Парсонса, і розглядає як взаємопроникнення соціального та психічного, наслідком якого є соціальна поведінка [Luhmann, 1984: 241]. Тут цікаво простежити вплив соціальної системи на психічну.

Операційна закритість психічної системи, здається, не дозволяє процесам із соціальної системи впливати на психічну та її внутрішні функції. Проте, завдяки їх структурному сполученню всякі спрямовані дії (комунікація) проходять певну перевірку на соціальну успішність. Соціалізація – це щось на кшталт механізму утворення соціальної поведінки, яка, своєю чергою, детермінована успішністю. Це, наприклад, легко простежити у дітей. Якщо голосно вимагати цукерку, то рано чи пізно дорослі здадуться та дадуть цукерку. І такий патерн поведінки вважається успішним. Або, наприклад, коли дитину вчать говорити слова «дякую» та «будь ласка». Головне в соціалізації – набуття здатності розрізняти «добре» та «погане», «правильне» та «неправильне». А це, у свою чергу, важлива передумова освіти.

3.2. Можливість освіти

Освіта та виховання існували завжди і в усіх суспільствах. Однак, дуже довгий час освіта була виключно домашньою, коли діти отримували знання від своїх батьків. Пізніше поступово почали з'являтися спеціалізовані наставники, як, наприклад, давньогрецькі софісти. З розвитком комплексності всієї системи, ускладнювалися і окремі підсистеми. У сфері освіти збільшувалася кількість знань, підвищувалися вимоги до вчителів та учнів. Проте, головний винахід, який дозволив говорити про освіту як окрему систему – класна кімната.

З появою шкіл та класів можна говорити, що функція домашньої освіти звелася до базової підготовки та виховання (*upbringing*), тоді як школа займається безпосереднім навчанням. Освітня система стала функціональною незалежною від інших систем, саме класна кімната дозволила їй відокремитися. З іншого боку, це остаточне вирішення створило цікавий феномен – школа незалежна і залежна одночасно. Комунікація, яка відбувається в класі, можлива в силу рішень, прийнятих поза ним. Методичні та навчальні матеріали, кваліфікація вчителів, начальство школи, вплив сім'ї – все це формує та впливає на те, що відбувається у самому класі. Який, у свою чергу, є автономним та операційно закритим [Luhmann, 2002a].

З функціональної точки зору, освіта також вибивається з інших систем функціонально диференційованого суспільства. Різні медіуми комунікації, як істина, кохання, гроші та влада, не спрямовані на окреме людське буття, а лише забезпечують успішність комунікації. При цьому завдання таких медіумів – залучення (інклюзія) індивідів до комунікації за допомогою конструктору Персони.

Інклюзія по суті означає можливість участі в комунікації. Якщо людина, як Персона, включена за допомогою медіумів (у неї є гроші, є робота, соціальне становище), її комунікація може бути успішною. Якщо ж вона, навпаки, виключена, це має негативні соціальні наслідки.

Як було сказано, свідомість операційно закрита та структурно пов'язана з суспільством. Тобто її внутрішні процеси незалежні від процесів поза нею, але вона може зчитувати зовнішню інформацію. Більшість соціальних систем не спрямовані на свідомість і ніяк на неї не впливають. І лише система освіти працює спрямовано у цьому стосунку [Baraldi & Corsi, 2017: 48]. Це впливає з того, що освіта спрямована на формування навичок та здібностей, на соціалізацію, отже, усунення перешкод, які стоять на шляху успішної комунікації. Грубо кажучи, вона спрямована на формування та калібрування цієї Персони з простого людського буття.

Можливість освіти забезпечують кілька аспектів. Перший можна перекласти як посередництво (*conveyance (Vermittlung)*) [Baraldi & Corsi, 2017: 50]. Загалом це передача знань і навичок від вчителів до учнів. Звісно, термін передача не зовсім коректний. Але тут йдеться про те, що вчитель, у класній кімнаті, виступає джерелом знань. Учні здобувають знання, засвоюють матеріал, а результати перевіряються вчителями.

Друге, це спрямованість на освіту. По суті – це мотив всієї комунікації, що відбувається всередині освітньої системи. Навчання є метою, заради якої все і існує. Ця мета регулює успіх комунікації, створює умови розуміння «доброго» і «поганого». Вчитель не може просто констатувати поведінку учня, як наявну, він повинен, згідно з цілями освіти, впливати та виправляти її, якщо вона не відповідає нормі.

Ще одним важливим фактором є тривіалізація [Baraldi & Corsi, 2017: 52]. Це досить заплутаний термін, який однак легко пояснити. Австрійський математик Хайнц фон Ферстер запропонував розрізнити тривіальні та нетривіальні машини. Перші виконують закладені в них функції без будь-яких змін. $2+2$ завжди буде 4, 2 помножити на 3 завжди буде 6 і так далі. Якщо ж машина чомусь скаже, що $2+2=7$, вона зламалася і її треба лагодити. У випадку з освітою та учнями, ідея полягає в тому, щоб тривіалізувати або стандартизувати деякі основні знання, щоб уникнути проблем у комунікації. Базова математика, вміння читати і писати – це те, чим мають володіти однаково. Хоча школа справді займається такою тривіалізацією, вона до цього не зводиться. Вона дає однакові базові знання, які, у свою чергу, можуть використовуватися учнями з різними цілями. До того ж, учні можуть підходити до вирішення питань творчо, нетривіально.

3.3. Медіум освіти

Освіта неможлива без свого власного медіуму, який би забезпечував її можливість. І таким медіумом є власне учень [Luhmann, 1991]. Це специфічний конструкт, можливий виключно всередині освітньої системи, і такий, що забезпечує її сенс. А сенс, як було сказано, це універсальний медіум, який розрізняє актуальне та потенційне, сьогодення та майбутнє. Учень це вже не *tabula rasa*, на яку наносяться знання. Це потенція, що реалізується у вигляді навчання.

Тут є певна складність, пов'язана із тим, що учень залишається самостійною психічною системою. Водночас у процесі освіти завжди двоє – учень та вчитель. Останній спрямований на учня, направляє та виправляє його, тим самим обмежуючи його як медіум. Другий такий обмежувач – це безпосередньо знання, що передаються учню.

Також згодом виникла інша проблема, яка призвела до перегляду медіуму освіти. Підвищення якості життя та доступність освіти призвели до явища, коли людина може навчатися все життя. Хоча термін «учень» все ще означає, значною мірою, людину юного віку, що здобуває освіту, він тепер може застосовуватися до будь-кого. Тому було запропоновано використати термін «life course» (*Lebenslauf*) [Luhmann, 2002a]. Дослівно він перекладається як життєвий цикл чи біографія, проте це більше нагадує «проект» чи «нарратив». Грубо кажучи, через збільшення комплексності та ускладнення системи освіти, ми можемо говорити про наше життя як медіум освіти в цілому. Вона обмежена народженням і смертю, але саме у цей проміжок часу людина стає частиною освітнього процесу, стає, власне, учнем.

З іншого боку, цей перехід від одного медіуму до іншого викликає багато питань. Дійсно, зараз учнем може стати хто завгодно і коли завгодно. Проте і в системі освіти ми знаходимося не завжди. Людина може на-

вчатися все своє життя, залишаючись учнем та утворюючи медіум, що уможливорює комунікацію. Але це питання виникає, більше, через проблему перекладу. Англійське «pupil» («малоліток»), як і німецьке Schüler (дослівно «школяр»), або Kinder («дитина»), яке найчастіше використовує Луман, несе характерну вікову ознаку.

Замість висновків

У розуміння освіти як соціальної системи є кілька проблем. Докладніше хотілося б зупинитися на одній із них, а саме на проблемі автономії.

Однією з найсуперечливіших частин всієї системної теорії є принцип диференціації. З одного боку, якщо дивитися зсередини самої теорії, то кожна окрема система, будучи аутопоетичною, дійсно має бути замкнута у своїх операціях, відтворювати себе з них і відтворювати самі операції. При цьому абсолютно логічно, що в силу спільної еволюції, і поступового вирізнення кожної окремої системи та формування відмінності її та навколишнього світу, між ними існуватимуть структурні сполучення. Політична система неспроможна не знати, що робить економічна, ба більше, вони впливають одна на одну. Головна умова, яку тут висуває Луман – це неможливість заміни операцій однієї системи іншою. Він навіть жартував, що у Радянському Союзі, якщо ви хотіли дізнатися щось про економіку, треба було йти у політику [Luhmann, 2002b: 259]. З іншого боку, це протиріччя притаманно для всіх систем – як одночасна залежність і автономність.

Те саме стосується і освітньої системи. Сама по собі класна кімната дійсно абстрагована та незалежна від навколишнього світу, але все, що в ній відбувається, привноситься ззовні. Економічна, політична, наукова та правова система всіляко впливають на освіту. У кризові часи, як зараз в умовах війни, ми спостерігаємо радикальну політизацію освітніх інститутів. Ще Луї Альтюссер писав, що школа та сім'я є найважливішими ідеологічними апаратами [Althusser, 1971]. І якщо школа (ширше, освіта) займаються тим, що формують та налаштовують Персону, тобто соціальний символ, який робить комунікацію можливою, чи не виконують вони політичну функцію? Мабуть, це можна пояснити незворотним впливом зовнішнього щодо освіти світу, через сполучення з яким неминуче будуть вносити якісь зміни. Школа не є ізольованою, вчителі та учні присутні в суспільстві загалом, а не лише в системі освіти, а отже відчуватимуть вплив як політичного, так і економічного та іншого характеру. І при цьому освітня та політична системи все одно залишатимуться незалежними одна від одної. Принаймні проблема автономії систем не є метою цієї статті, а скоріше є моментом, на якому варто зосередити увагу.

У статті було зроблено спробу описати основні положення, які роблять освіту можливою як одну із соціальних систем. Насамперед такою

її роблять наявність власного медіуму комунікації – учня або Lebenslauf. Який, у свою чергу, пов'язаний із певною функцією соціалізації, а також таких аспектів, як посередництво, спрямованість на навчання та тривіалізація. Все це відбувається всередині операційно замкнутої класної кімнати. В силу цього можна виокремити постійне розрізнення актуального і потенційного, а отже сенсу, а також розрізнення освітньої системи та навколишнього світу.

Також, для полегшення розуміння, у першій половині статті було наведено основну термінологію та пояснення, які стоять за системної теорії в цілому. Було розглянуто поняття розрізнення системи та оточуючого світу, аутопоетизису, комунікації, сенсу та структурного сполучення.

Посилання:

- Бойченко М. (2010). Теорія дії та теорія комунікації як граничне обґрунтування системного підходу у соціальному пізнанні. *Практична філософія*, 1(35), 11-16.
- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses. *“Lenin and philosophy” and other essays*. (Pp. 127–188). New York and London: Monthly Review Press.
- Baraldi, C., & Corsi, G. (2017). *Niklas Luhmann: Education as a social system*. Cham, Switzerland: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49975-8_3.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1991). Das Kind als Medium der Erziehung. *Zeitschrift für Pädagogik*, (37), 19-40.
- Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2002a). *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*. Hrsg. von D. Lenzen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2002b). *Einführung in die Systemtheorie*. Hrsg. von D. Baecker. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme.

References:

- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses. *“Lenin and philosophy” and other essays*. (Pp. 127–188). New York and London: Monthly Review Press.
- Baraldi, C., & Corsi, G. (2017). *Niklas Luhmann: Education as a social system*. Cham, Switzerland: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49975-8_3.
- Boychenko, M. (2010). The theory of action and the theory of communication as the ultimate justification of the system approach in social cognition. *Practical philosophy*, 1(35), 11-16.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1991). Das Kind als Medium der Erziehung. *Zeitschrift für Pädagogik*, (37), 19-40.
- Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2002a). *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*. Hrsg. von D. Lenzen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2002b). *Einführung in die Systemtheorie*. Hrsg. von D. Baecker. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme.

Oleksandr Korol. Education as social system: from philosophical conceptualization to educational communication (version by Niklas Luhmann)

This article examines the issue of education from the point of the system theory of the modern German sociologist Niklas Luhmann. The main goal was to present arguments in favor of the possibility of education as a system, to describe its main functions and to highlight the problem of the medium. Firstly, the problem of translation of the German term Erziehung and its English counterpart Education was described; the existence of ambiguity, due to which it is possible in the context of the system theory to talk about both education and upbringing. Against this background, it was decided to use both terms as synonyms, bearing in mind their common meaning and the possibility of reverse translation. Then, by describing the main terms, Luhmann's general understanding of the system theory and the system as a whole was given. Was mentioned such concepts as: distinguishing between the system and Umwelt, the phenomenon of self-reference and form. This gives rise to the second term – autopoiesis. The term was taken by Luhmann from the Chilean scientist Humberto Maturana, the main point is in the special ability of systems to reproduce themselves from their own parts and to reproduce the parts themselves. A specific feature of autopoiesis is that it does not affect the final form. The phenomenon that provides autopoiesis is communication. It is possible because it is based on understanding and misunderstanding, which is found when distinguishing between message and information. From this constant distinction, sense is born. The possibility of understanding sense by a human, which is a psycho-physical system, is provided by structural coupling, openness of the system to external information. Based on this, we can describe the educational system. It is aimed at the formation and editing of the Person – a social symbol of communication. By providing each pupil with the same necessary knowledge, the education system thus increases the success of future communication. The medium that enables the system is the Pupil. However, significant social changes led to its reinterpretation and the emergence of a new term Lebenslauf, which causes problems in translation and interpretation.

Key words: education, upbringing, social systems, autopoiesis, communication, sense, system, Niklas Luhmann

Король, Олександр, магістрант філософського факультету спеціальності «Філософія», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

E-mail: rotarmist.1922@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-4969-812X>

Korol, Oleksandr, Master's student of the Faculty of Philosophy, specialty "Philosophy", Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

E-mail: rotarmist.1922@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-4969-812X>